

גרגירים ממצוות תלמוד תורה במשנת ר' צדוק הכהן

מלובלין¹

הרב ציון לוז

במשנתו הכוללת של ר' צדוק תופסת לה מצוות תלמוד תורה, העיסוק בה, אהבתה, גווניה השונים, היקף עצום ורב, על כל צעד ושעל בכתביו. למותר לציין, שאין בכוונתנו במסגרת שלפנינו, ואף לא ביכולתנו הדלה, להקיף לא את כולה ואף לא את מקצתה, ובמאמר שלפנינו נצטמצם בהעלאת מספר גרגירים קטן ממשנה גדולה זו, שצדו עיניי, במהלך העיסוק בתורתו של ר' צדוק שנתחבבה עליי ביותר, עם תוספת ביאור.²

כתב הרמב"ם (הלי תלמוד תורה ג, ג): 'אין לך מצוה בכל המצוות כולן שהיא שקולה כנגד תלמוד תורה, אלא תלמוד תורה כנגד כל המצוות כולן'.

ר' צדוק במקומות רבים מבאר, שעליונותה של מצוות תלמוד תורה והעיסוק בה, כפי שבא לידי ביטוי במאמרי חז"ל רבים, אינה רק בגלל חשיבותה המעשית וערכה הרוחני, אלא מצוות לימוד תורה מהווה מישור אחר בעבודת ה', ביחס לשאר חלקי עבודת ה', והיא היא, מבחינה מסוימת, עיקר כל עבודתנו.

איתא בגמרא (סנהדרין צט, ב):

אמר רבי אלעזר: כל אדם לעמל נברא, שנאמר (איוב ה, ז): 'כי אדם לעמל יולד'. איני יודע אם לעמל פה נברא אם לעמל מלאכה נברא, כשהוא אומר (שם) 'כי אכף עליו פיהו', הוי אומר לעמל פה נברא. ועדיין איני יודע אם לעמל תורה אם לעמל שיחה, כשהוא אומר (יהושע א, ח): 'לא ימוש ספר

¹ לעילוי נשמת ידיד נפשי היקר ר' חיים ידוב זצ"ל אוהב תורה בכל נפשו ומאודו, ומוקיר רבן ותלמידיהון, שבכל עת שנפגשנו, עיקר שיחתנו היה בהארות ובהערות מדברי תורתנו הקדושה, שהייתה עבורו מעין מים חיים ממש. ת.נ.צ.ב.ה.

² כל מראי המקומות והציטוטים שלהלן הם מהמהדורה הישנה של ספרי ר' צדוק, ובחלקם הגדול נעזרתי בספר המפתח השלם לספרי ר' צדוק של הרב חיים הירש שליט"א, תשנ"ב.

התורה הזה מפיך', הוי אומר לעמל תורה נברא והיינו דאמר רבא: כולהו גופי דרופתקי נינהו, טובי לדזכי דהוי דרופתקי דאורייתא.

מימרה זו, שמצוטטת רבות בכתבי ר' צדוק,³ מהווה את התשתית לחלוקה היסודית של עבודת ה', במשנת ר' צדוק, לשלושה חלקים שהם בעצם שלוש מדרגות:

- א. עבודת הגוף וכל הפעולות המעשיות שנעשות על ידו.
- ב. עבודת הלב, הרגשות, הרצונות, הנטיות וכל הנספחים שלהם.
- ג. עבודת המוח, המחשבה, ההשכלה וההחכמה.

בדברי רבי אלעזר הנ"ל, ישנה הנחת יסוד, שתכלית כל האדם, שאף טבועה היא בתכונות נפשו, מפעמת בתוכו, והוא אינו יכול להתחמק ולברוח ממנה – היא הצורך להיות בעשייה כל שהיא, והנחת יסוד זו מקופלת בכתוב 'כי אדם לעמל יולד'. אין היא נובעת מצורך שהתפתח לאדם במהלכי חייו שהוא לא יכול לברוח ממנו, כמו צרכי הפרנסה, המגורים, הבטיחות והביטחון, הבריאות ואיכות חייו, אלא היא טבועה בו מרגע לידתו, והיא תכונת נפש מולדת, ללא קשר לצרכיו כלל.

לכן, גם מי שיש לו את הכל, יחפש גם הוא מקום להביא לידי ביטוי את האנרגיה הפנימית הזו, את המימוש של תכונת הנפש הזו, בחיפוש אחרי עשייה, אחרי תיקון העולם ושכלולו. הצרכים השונים של האדם הם רק הקרקע והתשתית שבהם התכונה הנפשית הזו באה לידי ביטוי, אבל הם אינם הגורמים של הופעתה, כי כאמור, היא תכונה מולדת באדם. 'אדם לעמל יולד'.

נוסיף לבאר. לאחר בריאת האדם נאמר (בראשית ב, טו): 'ויקח ה' אלקים את האדם ויניחהו בגן עדן, וברש"י ביאר, שלקחה זו משמעה שלקחו בדברים ושכנעו להיכנס לגן עדן. ובבראשית רבה הוסיפו לבאר, שלקחו בציצית ראשו, דהיינו, בעל כרחו, ונגד רצונו הטבעי. וזו תמיהה גדולה, והלא בגן עדן מצוי לו הכל, ובשפע רב, ללא טירחה ועמל ויגיעה כל שהיא, וימלאכי השרת צולין לו בשר ומסננין לו יין' (סנהדרין נט, ב), אז מדוע שהאדם יתנגד להיכנס לגן עדן, עד כדי כך, שצריך לשכנעו ולקחת אותו

³ בכללם, מאמר א' בקונטרס קדושת השבת, פרי צדיק כרך א', קונטרס עמלה של תורה פרי צדיק סוף כרך ג', דברי סופרים אות לו עמ' 33, ובעוד מקומות רבים, ברמז ובקיצור נמרץ.

בציצית ראשו, אתמהא! אבל כאן מופיעה אמירה גדולה, שיש באדם תכונה נפשית מולדת, שהוטבעה בו כבר מתחילת בריאתו, להיות יוצר ועושה ומתקן ומשכלל. בריאתו בצלם אלוקים ודמות, משמעה כוללת גם את התכונה הנפשית הזו,⁴ וממנה נובעת האמירה ש'אדם לעמל יולד'. ולכן, במצב הטבעי והבריא שלו, הוא מסרב להיכנס לגן עדן, כי כביכול, אין לו מה לעשות וליצור שם. ובא רבי אלעזר במימרה הנ"ל, ואומר לנו, שהתכלית של התכונה הנפשית הזו יכולה להופיע בשלושה סוגי עמלים, שהם עמל מלאכה, עמל פה, ועמל תורה. ושלושה עמלים אלו, הם לא שלושה אופנים אלא שלש מדרגות. הנמוך שבהם הוא עמל מלאכה, והגבוה והעיקרי שבהם הוא עמל תורה. ר' צדוק מבאר שהתכונה הנפשית הזאת הוטבעה באדם לצורך השלמת הייעוד שלו שזה המשך תיקון העולם ושכלולו, ולצורך זה נעשה האדם בצלם אלוקים ובדמות, כממשיך את המפעל האלוקי בבריאת העולם.⁵ וזוהי המשמעות העמוקה של המשך הפסוק, 'ויניחהו בגן עדן לעובדה ולשמרה', שנדרש בחז"ל על עבודותיו הרוחניות של האדם.

אלו הם גם דברי רבא 'כולהו גופי דרופתקי נינהו' כל הגופים עמלים הם. 'טובי לדזכי דהוי דרופתקי דאורייתא', אשרי מי שעמלו שלו הוא בתורה.

והנה, המשמעות הפשוטה של שלושת העמלים הללו היא בפשטות, בכוחות הייחודיים המצויים באדם, שאינם בבעלי החיים האחרים, וכדלהלן.

בעמל מלאכה הכוונה למלאכת כפיים, לכל סוגי העבודות שבהם האדם משתמש בגופו, בידי וברגליו לעשייה, כמו חרישה זריעה בנייה יצירה וכדומה. בעמל שיחה הכוונה לכל העשיות, שבהם האדם משתמש, בפיו, באוזנו ובכח הדיבור המצוי בו אל

---

⁴ ושאל נשאל אז למה הוכנס לגן עדן, למקום שלכאורה אין מימוש לתכונה הנפשית הזו, תשובתנו לשאלה זו הוא בהמשכו של הפסוק 'ויניחהו בגן עדן לעובדה ולשמרה', ובחז"ל 'לעבדה' במצוות עשה, ו'לשמרה' במצוות לא תעשה, ובספורנו מבואר שגם בפשוטו של מקרא אין הכוונה לעבוד את הגן שהיה לו לומר לעבוד ולשמרו, אבל הכוונה היא לעבוד ולשמור את הנשמה שנפח בו, שמוזכר בפסוקים שקדמו, והדרך לעבוד ולשמור את הנשמה היא בשלושת העמלים שמבוארים להלן.

⁵ וכפי שכתב הרמב"ן על הפסוק אשר ברא אלוקית לעשות, ועשה לא נאמר אלא לעשות, להמשיך ולעשות על ידי האדם.

מול אנשים ובריות אחרות. בעמל תורה הכוונה לכל העשייה שבה האדם משתמש בשכלו ובכוח המחשבה שבו להחכים ולהשכיל בחכמת התורה ומצוותיה.

ולפי הבנה פשוטה זו אכן, שלושה עמלים יש כאן, והם מדורגים במעלותיהם, כשעמל מלאכת כפיים הוא הנמוך שבהם, ואילו עמל התורה הוא הגבוה והנבחר שבהם.

אולם, ר' צדוק כדרכו, בהעמקת חקר בדברי חז"ל ובלשוניותיהם, אומר, שלא ייתכן להסתפק רק בפרשנות זו, שלפיה, תכליתה של תכונת הנפש הזו של הרצון לעשות ולפעול המולדת בכל האדם מישראל, שהוא האדם האמיתי, ושאליו מכוונת תכלית הבריאה, היא רק למימוש מגמות אלו, של מלאכת כפיים או של מלאכת שיחה, כהבנתם הפשוטה,⁶ והלא, עיקר בריאת האדם היא לעבוד את קונו, ויכל הנקרא בשמי ולכבודי בראתו יצרתיו אף עשיתיו (ישעיה מג, ז). ואמנם, ר' צדוק אינו מקטין את ערך המלאכה במשמעותה הפשוטה, אבל היא אינה יכולה להיות התכלית המקורית. אף שהיא נצרכת לקיום העולם כפי שהוא עכשיו, לאחר הנפילה, לאחר הגירוש מגן עדן, ולאחר שנתקלל האדם והאדמה, 'בזעת אפך תאכל לחם... וארורה האדמה בעבורך', אבל כאמור, זה רק בדיעבד.⁷

לכן מבאר ר' צדוק, ששלושת העמלים הללו הם כולם בתוך עבודת ה' יתברך, והתכונה המולדת בנפש האדם לרצות להיות עמל, עושה ומייצר, היא פועלת בשלושה מישורים, שכולם רצויים ונצרכים במסגרת התכלית הרוחנית של האדם בעבודת ה' יתברך, והם חלק מהתכלית שבבריאת האדם, על אף שהם מדורגים זה על גבי זה, וכדלהלן.

⁶ ואמנם ר' צדוק מבאר שמגמות אלו יכולות להיות נכונות ורצויות באלפיים שנות תוהו בטרם שנתנה תורה, או באומות העולם, או בנפילה שלאחר החטא, שאז יפה מלאכה עם דרך ארץ וכל תורה שאין עימה מלאכה סופה בטילה ומשכחת עוון, אבל זה נכון ביחס לרובא דאינשי אבל מי שתורתו אומנותו כרשב"י וחבריו כל עניינם הוא בעמל של תורה. וכל גירושו של האדם מגן עדן, וקללת בזעת אפך תאכל לחם, שלאחר החטא, מקפלים בקרבם את השינוי בייעוד של תכונת הנפש הזו של 'אדם לעמל יולד' וזה בכלל האנושות, אבל לא באדם האידאלי שיחזור לקדמותו.

⁷ ועייין..

עמל מלאכה – מצוות ומעשים טובים

בעומקו האידיאלי והפנימי אין הכוונה למלאכת כפיים,⁸ והרי בגן עדן ששם היה האדם האידיאלי היו מלאכי השרת, 'צולין לו בשר ומסננין לו יין',⁹ וכל צורכי האדם היו מצויים לו בשפע ללא עמל ויגיעה כל שהיא, וכפי שיהיה לעתיד לבוא בארץ ישראל.

עיקר המכוון בעמל מלאכה היא מלאכת המצוות והמעשים הטובים, שכוללת את כל סוגי העשיות שבגוף, ידיו ורגליו, הליכותיו וכל תנועותיו. בניין האב לכך הוא עשיית המשכן, בניית 'דירה בתחתונים' למלכו של עולם. עשיית המשכן נקראת בלשון התורה, 'מלאכה', וכנגד ל"ט פעמים שמוזכר הביטוי 'מלאכה' בהטיותיו השונות בהקשר למלאכת המשכן, ישנן ל"ט מלאכות אסורות בשבת. ומלאכה זו כוללת את כל העשיות שהאדם עושה בגופו, שיש בהם ערך של מצווה ועבודת השי"ת, כנטילת לולב, אכילת מצה וכו', וכל המעשים הטובים הכלולים במצוות שבין אדם לחבירו שבפעולות הגוף, כמו 'עזוב תעזוב עימו' ו'השבת אבדה', וכדומה. ובכלל זה (והם היו העיקר לפני מתן תורה), הן כל הפעולות שיש בהם ערך של גמילות חסדים: הכנסת אורחים, ביקור חולים, הלווית המת, הכנסת כלה, וכדומה. ואדם המקיים בעצמו 'אחרי מצוותיך תרדוף נפשי', ימצא ללא הרף פעולות מעשיות, שייחשבו למצוות של ממש, וייכנסו לכותרת של עמל מלאכה. ואין ספק, שכל מה שייחשב בכלל מצוות יישוב הארץ, בנייתה, חקלאותה, קיום היושבים בה ופרנסתם, כדברי החתם סופר הידועים (סוכה לו, א ד"ה דומה לכושי), ושהיא דורשת את עמל הגוף, בכלל עמל מלאכה הם. עמל זה אף שהוא נכנס לעמל האידיאלי שגם לשמו האדם נברא, ולצורך כך הוטבעה בו תכונת הנפש של 'אדם לעמל יולד', מכל מקום, הוא העמל במדרגתו הנמוכה, ולמעלה ממנו ועל גביו הוא עמל שיחה.

עמל שיחה – תפילה ועבודה שבלב

עמל שיחה זה שמתייחס לשימוש בכוח הדיבור שקיים רק באדם, 'ויהי האדם לנפש חיה' (בראשית ב, ז) – לרוח ממללא' (אוונקלוס שם), הוא אינו יכול להתפרש על דיבור ופטפטת ללא תועלת, וכי מדוע לראות בעמל זה משהו בעל ערך אידיאלי, שלשמו

⁸ שלזה מיועדים אומות העולם, ואכמ"ל.

⁹ ועיין דברי הרמב"ן שהעצים בגן עדן לא דרשו את עבודת האדם כלל.

הוטבעה באדם תכונת הנפש לרצות להיות עמל בו. ואמנם, רואים שאם לוקחים מהאדם את הכוח הזה של הדיבור, הוא מרגיש נעדר משהו בסיסי, וט' קבין שיחה ירדו לעולם וכו'. והצרידות נוסכת באדם עצבות, מה שמעיד שכוח זה יש לו ערך אידיאלי ויסודי באדם.

לכן, מבאר ר' צדוק, שהכוונה היא לעולם התפילה, שהוא עמל 'שיחה', שבתוך עמל הפה. 'תניא, יצחק תיקן תפילת מנחה, שנאמר (בראשית כד, סג): 'ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב', ואין שיחה אלא תפילה, שנאמר (תהילים קב, א): 'תפילה לעני כי יעטוף ולפני ה' ישפוך שיחו' (ברכות כו, ב). וכן: 'הקשיבה לי וענני אריד בשיחי ואהימה' (תהילים נג, ג), 'ערב ובקר וצהרים אשיחה ואהמה וישמע קולי' (תהילים נה, יח), 'שמע אלקים קולי בשיחי' (תהילים סד, ב), 'יערב עליו שיחי אנכי אשמח בה' (תהילים קד, לד), ועוד רבים.

ומהו אותו עמל המצוי בתפילה, עד כדי כך שאפשר לומר עליו, שהוא מתכליות האדם ועמלו, שלשמו הוא נברא בתבניתו?

מבאר ר' צדוק. חז"ל קוראים לתפילה עבודה שלב. "ולעבדו בכל לבבכם" (דברים יא, יג) – איזו היא עבודה שהיא בלב, הוי אומר זו תפלה' (תענית ב, א). עיקרה של עבודת התפילה הוא בלב, הפה והשיחה הם כלי לעבודה שנעשית בלב והם מבטאים את רחשי ליבו ואת רגשותיו. לפי ר' צדוק, הפיתוח וההעצמה של ההרגשה ושל תחושת הלב שבשעת התפילה שניצבים לפני השי"ת, ומדברים איתו ומתחננים לפניו, זהו עיקרה של התפילה. במובן מסוים, הצרכים, המצוקות, הקשיים המביאים אותנו להתפלל, הם רק האמצעים להביא אותנו לעמוד לפני השי"ת ולהכיר בנוכחות ה' לידנו על כל צעד ושעל. לכן הפנייה להשי"ת בנוסח התפילה והברכות המרובות היא תמיד במילה 'אתה', כנוכח מולנו ממש. זוהי עבודה קשה, ו'חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת ומתפללין' (ברכות ל, ב), רק כדי להגיע למדרגה זו של מה שקורא לו ר' צדוק: 'הכרת הנוכח', ואז יש משמעות לתפילה כמדבר עם המלך, ומשוחח איתו. כך מבאר רבנו יונה את כוונתם של חסידים הראשונים, וכך כותב בשו"ע (או"ח צח, א). עבודה

זו היא העבודה שבלב שבתפילה, ולא רק פירוש המילות.¹⁰ היא שייכת ללב, לתחושות, לרגשות. היא אמורה להביא אותנו לתחושה **מתמדת** של נוכחות ה' מולנו, כל היום כולו, ולא רק בשעת התפילה, ובמובן זה, 'לואי שיתפלל אדם כל היום כולו' (ברכות כא, א), שיוכל להיות במעמד שכזה כל יומו ולילו, והיא מקופלת בדרישה לקיים 'שותי ה' לנגדי תמיד' (תהלים טז, ח). 'הכרת הנוכח' המתמדת הזו היא המקור ליראת אלוקים, והיא זו שמולידה אתה בליבו של האדם.¹¹ היא מיישרת את ליבו של אדם מכל עקמומיות שבו, את רצונותיו, את נטיותיו, ונעשה ליבו של אדם מלא ברגשי קודש בכל עיתותיו. ובכן, אם עמל מלאכה, במעשה המצוות כולם, היא לפעול עם **הגוף** על כל חלקיו, ולמלאות אותו בקדושה, הרי שעמל שיחה, בתפילותיו, דיבוריו של אדם, שיחו עם אל עליון, להכיר בנוכחות השי"ת אל מול פני האדם, עמל זה הוא בליבו של אדם שמתמלא ברגשי קודש. אבל עולה עליו הוא עמל תורה.

עמל תורה

עמלה של תורה הוא העמל שעולה על כולנה. הוא שימוש בחלקו העליון של האדם, במוחו, בשכלו, בכוח המחשבה שבו, והא עיקר עמלה של הנשמה בעולם. עיקרו הוא לברר את דבר ה' בעולם, את רצון ה', ואת חכמת השי"ת, עד כמה ששכלו של אדם מגיע, ובדרך זו הוא הולך ונעשה דבק באלוקים חיים. ותורה שאנו לומדים היא נובלות מחכמה עילאה, ועיקר עמלנו בה הוא לחשוף את אותה חכמה, ולהביא אותה לידי גילוי, ויתורה שאדם למד בעוה"ז הבל היא לפני תורתו של משיח' (קהלת רבה יא, א[ח]), ולכן, עיקר העבודה בה הוא בכוח המחשבה של האדם. עמל זה דורש השתקעות מחשבתית ללא הרף, והתנתקות מכל המפריעים האחרים. הביטוי הכולל לחשיפה זו הוא גילוי האור הגנוז. האור הראשון שנברא ביום הראשון, שהוא אור חכמת השי"ת שניתן לגילוי, נגנז בתורה הקדושה, ועמל התורה הוא חשיפת האור הגנוז הזה, ולכן, כל השגה בתורה נקראת הוספת אור.¹² זה עיקרה של תורה שבעל פה, שבה מצוי עיקר

¹⁰ ויעוין בחידושי רבנו חיים הלוי על הרמב"ם (ה' תפילה ד, א) על משמעות כוונת הלב בתפילה.

¹¹ וענין זה חרוז במשנתו של ר' צדוק במקומות רבים בכל ספריו ובפרי צדיק על התורה, וכונן תקנת השבין עמ' 21, רסיסי לילה עמ' 23, צדקת הצדיק אות ב.

¹² רסיסי לילה עמ' 134.

עמלה של תורה. וכך הוא לשון התנחומא (פרשת נח, אות ג) שר' צדוק מרבה לצטטו בהקשר זה:

יתברך שמו של מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, שבחר בישראל משבעים אומות, כמו שכתוב (דברים לב, ט): 'כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו', ונתן לנו את התורה בכתב ברמז צפונות וסתומות ופרשום בתורה שבע"פ וגלה אותם לישראל, ולא עוד אלא שתורה שבכתב כללות ותורה שבע"פ פרטות, ותורה שבע"פ הרבה ותורה שבכתב מעט, ועל שבע"פ נאמר (איוב יא, ט): 'ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים', וכתוב (שם כח, יג): 'ולא תמצא בארץ החיים'; מאי לא תמצא בארץ החיים? וכי בארץ המתים תמצא?! אלא שלא תמצא תורה שבע"פ אצל מי שיבקש עונג העולם, תאוה וכבוד וגדולה בעולם הזה, אלא במי שממית עצמו עליה, שנאמר (במדבר יט, יד): 'זאת התורה אדם כי ימות באהל'. וכך דרכה של תורה: פת במלח תאכל, ומים במשורה תשתה, ועל הארץ תישן, וחיי צער תחיה, ובתורה אתה עמל; לפי שלא כרת הקב"ה ברית עם ישראל אלא על התורה שבע"פ, שנאמר (שמות לד, כז): 'כי על פי הדברים האלה כרתי אתך בריתי'.

אמנם, עיקר עמלה של תורה הוא בהשכלה, במחשבה, במוח, אבל במימרא של ר' אלעזר זה מופיע כאופן של עמל פה, 'כי אכף עליו פיהו', 'לא ימוש ספר התורה זה מפיד', וכל התורה שעליה אנו מדברים כאן היא 'תורה שבעל פה'. במובן זה, הפה והדיבור משמשים ככלי לעמל התורה, וגילוי הנעלם במחשבה. וכאן יש נדבך נוסף בכתבי ר' צדוק, שמצוות תלמוד תורה צריכה להיעשות בפה 'ודברת בס'.

ותורה הוא הפנימיות ושורש הנפשות דישראל שהוא מאותיות התורה ועיקרו בהשגת החכמה שבמוח ובינה שבלב, ואין בה שייכות באברי הגוף רק מצד מה שמוציא בפה.. ובתורה הוא רק ההוצאה מכח לפועל ובהתגלות מה שאפשר לגלות, אבל עיקר ההשגה הוא בלב בחכמה ובינה.¹³

¹³ תקנת השבין עמ' 149, ועיין דברי סופרים עמ' 34 בנוגע לעמל פה שבתורה, ובליקוטי מאמרים עמ' 107 ביחס לברית הלשון.

שלושת העמלים הללו, כביאורו של ר' צדוק, עמל מלאכה במצוות ומעשים טובים **שבגופו** של האדם מישראל, עמל שיחה שבתפילה ובעבודה שעיקרת 'הכרת הנוכח' **בלב**, שהוא עומד לפני השי"ת שמולידה יראת ה' טהורה, שעומדת לעד, ועמל תורה שעיקרם גילוי של תורה לאדם עצמו מה שלא נודע לו עד אז, ומה שמחדש לאחרים בחשיפת אמת של תורה לאחרים שעיקרה **במוח ובמחשבה**, שלשות העמלים הללו, מצויים בכל אחד ואחד מישראל, וכל אחד ואחד נדרש להיות עמל בהם. ואי אפשר לעולם שתתקיים תכליתו מבלעדי שלושתם, ולכך נברא אדם בצלם אלוקים ודמות, בגופו, בלבו, ובמוחו.

שלושה חלקי האדם הללו הם הנפש, הרוח, והנשמה, שבכל אדם מישראל אף בגילוי (ולא רק בהעלם). **הנפש** שהיא מקורם של **כוחות החיים בגופו** של האדם, יצירתה בו עם האנרגטיות שבה לפעול ולעשות, נועדה לעמלה של המלאכה. **הרוח** שהיא המקור ל**כוחות הרגש**, הרצונות והנטיות שבאדם בליבו עם כל האנרגיות שברוח, נועדה לממש את עמלה של השיחה, התפילה וכל העבודה שבלב, ואילו **הנשמה** שהיא המקור ל**כוחות השכליים** והרוחניים של האדם, נועדה לממש את עמלה של תורה על כל משמעויותיו. לכן מבאר ר' צדוק, שמשכנה של **הנפש** שבאדם היא **בכבד** המסמל את תנועת החיים הגשמית של גופו של האדם, ומשכנה של **הרוח** שבאדם היא **בלב**, ואילו משכנה של **הנשמה** היא **במוח**.

שלושת העמלים הללו, מיוסדים במשנה (אבות א, ב): 'שמעון הצדיק היה משיירי אנשי כנסת הגדולה. הוא היה אומר, על שלושה דברים העולם **עומד**: על התורה, ועל העבודה, ועל גמילות חסדים'. בניגוד למשנה (שם, יח) המדברת על שלושה דברים שעליהם העולם **קיים**, שם מדובר על קיומו של העולם לאחר שהוא נברא, שבלעדיהם העולם ייחרב, שהם הדין השלום והאמת, הרי שבמשנה זו מדובר על עמודי העולם, שמשמעם שהם תכלית העולם. בלעדיהם, לא היה העולם נברא, והם תכליתו. שלושת העמודים הללו הם שלוש העמלים המדוברים.

תורה – כמשמעה, עמלה של תורה.

עבודה – הכוללת עבודת הקרבנות והתפילה, שבשניהם הנוכחות האלוקית אל מול פניו וליבו של אדם ('יראה כל זכורך את פני האדון' (שמות כג, יז), 'למען תלמד ליראה את ה' אלוך כל הימים' (דברים יד, כג)), שבלשון הנ"ל היא עמל שיחה. גמילות חסדים – כל העבודות והמלאכות שבמצוות ומעשים טובים של האדם שהם עמל מלאכה.

סדרם של הדברים במשנה הוא מוח (תורה) לב (עבודה) כבד (גמ"ח), ר"ת מלך, שזוהי תבניתו של האדם מישראל. ובלשונו של ר' צדוק (פרי צדיק, קדושת שבת מאמר א): 'וכל ישראל בני ישרים הם בני אבות הרמוזים בר"ת מל"ך', וכדלהלן.

שלושת אבותינו הקדושים, אברהם יצחק ויעקב שהם המימוש של האדם השלם, שהיו מרכבה לשכינה, פעלו בהתאם לתכלית שלשמה נברא האדם, ובנו את היסודות לשלושת העמלים הללו, והם שלושת העמודים, שלצורך העמדתם בעולם, האדם נברא בצלם ובדמות. וכל אחד מהאבות הקדושים סיגל לעצמו את אחד מהעמלים הללו, והביא אותם לידי שלמות. בהתאם לכך מבאר ר' צדוק את הפסולת שיצאה מאברהם בדמות ישמעאל, ואת הפסולת מיצחק בדמו עשו, ואילו יעקב הייתה מיטתו שלימה, שאין בה שום דופי, שכולם זרע קודש, וכדלהלן.

אברהם – עמל מלאכה

כאמור, לפי ר' צדוק עמל מלאכה כולל את כל עבודת המצוות שבגוף, שיש בהם משום השלמת מעשה בראשית. מי שהחל בעמל זה היה אברהם אבינו ע"ה, וקיים אברהם אבינו כל מצוותיה של תורה בטרם ניתנה (יומא כח, ב). ואמנם, מה שמובלט יותר הוא היותו של אברהם אבינו ע"ה עמוד החסד, והוא השורש לגמילות חסדים בכל בית ישראל, ש'הם גומלי חסדים', אבל ר' צדוק מאריך להבהיר, שצדקה וחסד הם שורש לכל מצוותיה המעשיות של תורה, ובהם בא לידי ביטוי עמל המלאכה בכל בית ישראל, וסתם 'מצוה' בלשון הש"ס, הכוונה למצוות הצדקה. עוד מבאר ר' צדוק במקומות רבים שדברי חז"ל, שאפילו פושעים שבישראל מלאים מצוות כרימון, הכוונה היא למעשי החסד שהם עושים, שאין לך אחד מישראל, שלא מרבה בעשיית גמילות חסדים המושרשת בהם, ולעיתים אף מבלי מודע, אין לך אחד מישראל שלא עשה

מעשה חסד במהלך ימי חייו. 'דמלאים מצוות כרימון היינו במצות הצדקה וגמ"ח בפרט דבזה אפילו פושעי ישראל בגופן, קרקפתא דלא מנחי תפילין ושאר רשעי ישראל היותר גדולים שאין בהם לחלוחית של מצוה מ"מ הם מלאים ג"כ במצות הצדקה וגמ"ח שישנו בכל זרע ישראל... וזה נגד אברהם אבינו ע"ה שהוא הראשון שהקים עמוד של גמ"ח בעולם, והוא האשל שנטע בבאר שבע¹⁴. ולעמוד זה יש אחיזה במקצת גם לאומות העולם, 'כי יש קצת אחיזה לעכו"ם בז' מצוות בני נח, וכן בעשיית צדקה וחסד לעכו"ם'. ויש לי להוסיף, שהאיסלאם שיש בו מצוות מעשיות שבגוף, הוא תולדה מישמעאל ומבני קטורה, כידוע.

יצחק – עמל שיחה

יצחק אבינו ע"ה שהוא עמוד העבודה והתפילה, הוא התחיל בעמל של שיחה, שאין שיחה אלא תפילה, וכפי שדרשו חז"ל מהכתוב: 'ויצא יצחק לשוח בשדה', ומבאר ר' צדוק: 'כי אברהם התחיל בעמל מלאכה שיגע כל ימיו בעבודת השי"ת בפועל ממש, וכל מעשיו ופעולותיו כל ימיו היה רק לשמים... ואף תפילתו נקרא בלשון עמידה, שהוא פעולת הגוף, אבל של יצחק נקרא שיחה כי הוא המתחיל בעמל שיחה, והוא עמוד העבודה.. עבודה שבלב זו תפלה, כי עיקר עבודת התפלה בלב.. דצריך שיכוון לבו לשמים... וזהו עיקר העבודה שבלב, לידע לפני מי הוא מתפלל ושיהיה כעומד לפני המלך... יגע אליו היראה וההכנעה בפחד השי"ת... והוא היראה שג"כ עיקרה בלב', ויצחק 'עולה תמימה' ועלה על גבי מזבח ה', להיות ליבו כל כולו משועבד להשי"ת, שעבודה ותפילה חד הם, ו'תפילות כנגד תמידין תקנום'. וגם בחלק זה של עבודת התפילה כעומד לפני מלך, יש קצת אחיזה לאומות העולם. 'בתפלת שלמה המע"ה וגם אל הנכרי אשר לא מעמך ישראל הוא... ועשית ככל אשר יקרא אליך הנכרי', וניתן להוסיף, שהנצרות שמיוחסת לארצות אדום ורומי, עמי עשו, כל עניינם זה רק תפילה בבית תפלותם, ואין להם כלל אחיזה ב'מצוות' מעשיות כל שהם.

יעקב – עמל תורה

יעקב אבינו ע"ה ממשיך ומעלה את העמלים לגובהם האידיאלי, לעמלה של תורה שעיקרו בכוח המחשבי של האדם, שבו מובלט יתרון האדם מכל הבריות, ובמובנו

¹⁴ קונטרס קדושת השבת א' עמ' 3. ועיין קונטרס עמלה של תורה, פרי צדיק, סוף ח"ג, עמ' 221.

הנעלה ביותר הוא מופיע בבית ישראל בלבד בנשמה הנטועה בו. ואדם הראשון קודם החטא באור הגנוז היה צופה בו מסוף העולם ועד סופו, והוא אור החכמה במעלתו העליונה, שהוא אור התורה הקדושה. יעקב אבינו ע"ה היה בדמות אדם הראשון קודם החטא, ובו הופיעה האנרגיה הפנימית התובעת תיקון ובנין והשלמת בריאת שמים וארץ, שמימושה הוא בעמלה של תורה. ו'אתם קרויין אדם, ואין העובדי כוכבים קרויין אדם' (יבמות סא, א). מכוון לאדם האידיאלי. ולפי ר' צדוק, עמל זה מתייחס לכל חלקיה וגוניה של תורה, ולכן, ל"ט מלאכות יש בעמל התורה, כשם שיש בעמל מלאכת העולם הזה, וכשם שיש במשכן שהוא כתבניתו של עולם.¹⁵

ובכן, אם אברהם עיקר עמלו היה במעשים בפועל, וכל גופו בכל אבריו **אמר קדוש**, ויצחק עיקר עמלו היה בפיתוח רגשי הקודש בליבו ליראה עילאה, וליבו **אומר קדוש**, הרי שיעקב מוחו מחשבתו ושכלו דבוקים בהשי"ת בכל עיתותיו, **יאמר קדוש**, **'והקדישו את קדוש יעקב** ואת אלקי ישראל יעריצו' (ישעיה כט, כג). ובהתאם לזה, ג' קדושות הן: קדושת **מקדש**, בכל המלאכות המעשיות שבו, קדושת **בית הכנסת** מקום לתפילה ועמידה לפני השי"ת ב'הכרת הנוכח', וקדושת **בית המדרש** בהופעת התורה שבו. וכל ג' קדושת הללו מופיעות בגילוי של ממש, בקדושת בית המקדש, **שיא תפארתנו**, במלאכה שבו, בתפילה שבו, ובתורה היוצאת ממנו.¹⁶

יזוהו עמוד התורה **העיקר והנבחר מכולם**, דעל כן אמרו, שזהו עיקר העמל שיהיה לאדם, שזכה בו יעקב אע"ה מובחר שבאבות, שהוא עיקר המכוון שבבריאה, שמטתו שלימה'. ולכן, 'זהו כל כוונת בריאת העולמות כולם'. והוא יעקב אבינו ע"ה שהוא האדם השלם שהיה בעוה"ז דמטתו שלימה ולא מת',¹⁷ ועל כך אמרו חכמים, 'אשרי מי שעמלו בתורה', דהיינו, שעמלו שלו, הוא לא רק במלאכה ובשיחה בלבד אלא

¹⁵ שם מאמר ז' עמ' 46.

¹⁶ ובמקום אחר בארנו, שאלו הם ג' 'בית אלי שקרא יעקב אבינו (האחד בתחילת פרשת ויצא, ושנים בפרשת וישלח) והם רומזים לג' קדושות, קודשא בריך הוא, ישראל, ואורייתא שבעומקם חד ניהו (תיקו"ז), ומשלושתם אפשר להופיע בית לאל.

¹⁷ תקנת השבין עמ' 113.

בתורה, שתורגם על ידי רבא בדבריו: 'כולהו גופי דרופתקי נינהו, טובי לדזכי דהוי דרופתקי דאורייתא'.

בניגוד לעמל מלאכה ועמל שיחה, עמל ועמוד זה של תורה אינו אלא בבית ישראל בלבד, ואין לאומות העולם אחיזה בו כלל, 'מגיד דבריו ליעקב חוקיו ומשפטיו לישראל, לא עשה כן לכל גוי' (תהלים קמז, יט), ולא מצאנו באומות העולם ובשום דת ולשון, מי שרואה בערך של לימוד חכמת השי"ת ערך עליון ששייך לכל האדם, וכפי שמצאנו בתורת ישראל, שמרגע שמתחיל לדבר, אביו מלמדו 'תורה צוה לנו מורשה קהילת יעקב' (דברים לג, ד). ועל כן, אהבת תורה שייכת ומופיעה רק בבית ישראל בלבד, ו'אהבת התורה גם זה לא עשה כן לכל גוי, דתורה צוה לנו מורשה קהילת יעקב, ואל תקרי מורשה אלא מאורסה, ולא שייך לגויים כלל',¹⁸ ותחילת הופעתה היא מיעקב אבינו ע"ה, 'וכל השתדלותו באהבת התורה והוא מדת האמת ליעקב, דאין אמת אלא תורה וזהו קדושת חלק הנשמה שבכנסת ישראל, ששרשם באותיות התורה'¹⁹ (ויכולה להופיע בגילוי גם אצל גרים הבאים לחסות תחת כנפי השכינה²⁰).

שלושה חלקים אלו קשורים זה בזה, ואי אפשר למחשבות של קודש בעמלה של תורה מבלי שנטהר גופו של אדם וליבו ונתמלא בקדושה. לכן, הסדר בגיבוש העמלים הללו, כתבנית לכלל ישראל הוא ביצירותיהם של אבותינו הקדושים הוא דווקא בסדר זה. מתחיל באברהם אבינו ע"ה בעמל מלאכה שבקדושת הגוף, ולאחר מכן, בהופעת יצחק אבינו ע"ה בעמל שיחה עבודה ותפילה ברגשי קודש שבלב שמהם תולדת הפחד יצחק,²¹ ולאחר הבניין הכפול הזה מופיע יעקב אבינו ע"ה, דאיהו שלימו דאבהן, בעמל של תורה, בקדושת המחשבות להשי"ת שהיה 'תם יושב אהלים', אוהלי אברהם ויצחק, ו'תם' מלשון שלמות ושלים.

¹⁸ מחשבות חרוץ עמ' 157.

¹⁹ ישראל קדושים עמ' 118, ושם מבאר ר' צדוק, שג' אהבות יש, אהבת השי"ת שהופיעה באברהם, ואהבת ישראל שהופיעה ביצחק, ואהבת התורה שהופיעה ביעקב, עיי"ש ובעוד מקומות.

²⁰ מחשבות חרוץ, עמ' 168.

²¹ ועיין בצדקת הצדיק אות סח, שכל מעשה המצוות הם רק להישיר הלב, והעיקר הוא הלב ששם מעון השי"ת.

ובכן, שלושת העמלים הללו, מלאכה, שיחה ותורה, שהם בגוף בלב ובמות, הם במעשה, בדיבור ובמחשבה, מפעולות הנפש, הרוח והנשמה.²²

חידושי תורה

בכלל המושג עמלה של תורה, ובהתאם לני"ל, תופס חלק נכבד הצורך לחדש בתורה, שמצוי לרוב בכתבי ר' צדוק.

כאמור, עמלה של תורה כולל את כל חלקי התושבע"פ, ובכולם, השלב התכליתי שבהם הוא לחדש בתורה. ר' צדוק רואה בחידושי תורה את העיקר, שהרי כל החכמה האלוקית שניתנה להיגלות בעוה"ז, היא בכלל האור שנברא ביום הראשון, ואור זה גנוז בתוך התורה על כל רבדיה, וממילא, כל חידוש של אמת בתורה הוא בכלל חשיפת האור הגנוז.

אמנם, לא כל חידוש בתורה הוא אמת, ולא כל אמירה בתורה היא יש בה מחשיפת אור הגנוז, כי יש לזה תנאים בסיסים. בכללם, דרישת האמת לחלוטין ללא שום נגיעה כל שהיא, וענות אמת.²³ ולכן, כאשר נחלקים לשם שמים, והחולקים נשארים בעמדותיהם ובמחלוקתם, הרי ששתי הדעות שבמחלוקת הם דברי אלוקים חיים, ובכל אחת מהם יש משום גילוי האור הגנוז. והם מחלוקות שמאי והלל, וכל המחלוקות שהונצחו לדורות בתושבע"פ. אבל מאידך גיסא, תורתנו של דואג האדומי, שהייתה מלאה בנגיעות אישיות, היא מן השפה ולחוץ, ואין בה משום חשיפת אמת כלל, ולכן, היא לא נחקקה בתורת ישראל, ולא נשאר ממנה מאומה, על אף שהייתה מרובה מאוד (סנהדרין קו, ב).

בהתאם לאמירה, שעמלה של תורה זו מהתכליות הבסיסיות של בריאת האדם בצלם אלוקים ודמות, שדרכם מופיע האדם את תורת ה' בעולם, ומביא אותה לידי גילוי, והיא השלמתם של השמים והארץ על ידי האדם, מבאר ר' צדוק, שבחידושי תורה

²² ולעני"ד תוספת קדושת השבת, בנפש, רוח ונשמה, הם בקדושת המעשה, הדיבור והמחשבה, ובמקום אחר הארכנו במשמעותם המעשית.

²³ צדקת הצדיק אותיות קטו, קפו.

נבראים שמים וארץ חדשים, וכל חידושי החכמה שמופיעים באומות העולם בטבע העולם הגשמי, מקורם בתורה, שמתחדשת בכל דור ודור.²⁴

יוכל מיני חכמות שמחדשין חכמי אומות העולם הוא נמשך על ידי חכמת ישראל, כי כאשר אחד מישראל מחדש איזה דבר בחכמת התורה שהיא חכמת השי"ת, חכמה זו מתפשטת בכל עלמין, וגם בעולם הגשמי מתחדש כנגדה איזה דבר חכמה שבעניני העוה"ז, הנמשך על ידי חכמה זו שנתחדשה בתורת ה' ועבודתו ית', ויוכלו לקולטה חכמי אומה"ע שבאותו הדור ולחדשה, **ויחשוב הרואה שהם חידושה**... וזה דבר מבורר אצלי, ונתבאר אצלי בכמה מקומות, ואין להאריך.²⁵

מאחר וכל חידוש של אמת הוא עוד גילוי של אור ה' בעולם, יש מצוה לאומרו, ואף לכותבו כדי לגלותו בעולם, וכפי שכותב ר' צדוק:

ומצוה האחרונה היא כתבו לכם את השירה, שכוללת כל כתיבות דברי תורה, שיהיה השארה בעולם הזה... ובכלל מצות כתבו לכם, שעיקר הכונה שיהיה קיים לדורות... מכל מקום, גם כל מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש, הכל הוא בכלל תורה שבעל פה שנגלה למשה רבינו... ומשחידשו בעולם הזה צריך שישאר הדברים לעולמי עד בעולם הזה, גם כן על ידי הכתיבה, ועל כן הזהירו הקדמונים לכתוב כל מה שמחדש.. כי אין אדם יודע איזה יכשר, ואולי הוא החידוש של תורה שבעל פה השייך לחלקו שלא נגלה עדיין לשום אדם בעולם והוא לכך נוצר להביא חידוש תורה לעולם הזה, וצריך שלא יאבד באבדו... כי אין כונת הכתיבה לעצמו לבד רק לדורות הבאים... ואף על פי שכבר יש ספרים הרבה בעולם ועשות ספרים אין קץ מכל מקום כל תלמיד ותיק יש לו דבר חידוש השייך לחלקו, שלא יוכל אדם אחר ליגע... והחידוש בכל יום תמיד הוא

²⁴ צדקת הצדיק אות צ'.

²⁵ ובהתאם לזה וכהשלמה, כותב ר' צדוק, שיחד עם תחילת הופעת התושבע"פ בשיא תפארתה, בתחילת בית שני, שהתעצמה בנס חג החנוכה, שעיקרה הוא **ההשכלת האנושית** של חכמי ישראל בתורה יחד איתה התחילה להופיע באומות העולם חכמת הפילוסופיא שגם היא עיקרה ההשכלה האנושית בחכמות העולם, על אף בחינה מסויימת זוהי הופעה של חושך אל מול אורה המאיר של התושבע"פ, אבל עיקרם זהה שהיא ההשכלה האנושית (פרי צדיק ח"א, חנוכה, מאמר א, ובעוד מקומות רבים).

על ידי תורה שבעל פה, בחידושין דאורייתא המתחדשים בכל יום תמיד על ידי חכמי ישראל, ואין לך יום שלא יתחדש בו.²⁶
ועיקר הכתיבה הוא למען ידעו דורות.²⁷

בהתאם לאמור, שעיקר עמלה של תורה הוא בתושבע"פ, אין מקום להוסיף על תורה שבכתב מאומה, וכל ההתחדשות האין סופית בחכמת התורה היא בתושבע"פ. כי התורה שבכתב כבר ניתנה תורה ונשלמה שאין עוד תורה שבכתב יותר. משא"כ תורה שבעל פה לא נשלם עדיין, דעדיין עתידים תלמידים ותיקים לחדש בכל יום תמיד.. ואין שם סיום כלל, שאפילו לימות המשיח שאז יהיה שלימות התושבע"פ, עדיין יהיה חוזר חלילה לשוב ולהשיג התחדשות... כי גבוה מעל גבוה שומר וגבוהים עליהם.²⁸ ועל תורה שבעל פה נאמר: 'ארוכה מארץ מידה ורחבה מיני ים' (תנחומא נח, ג הנ"ל). אין סוף, ממש.

רגשי הקודש שבלב הם תנאי להשכלה טהורה בחכמת התורה

על אף האמור, שעיקרו של עמל התורה הוא בשכל, ובכוח המחשבי של האדם, ברבים מכתביו מבאר ר' צדוק, שאי אפשר לזכות לתורת אמת, ללא הכשרת הלב ברגשי קודשו, והלב מהווה את התשתית להופעה של תורה באדם, ומבלעדי הכשרת הלב וקדושתו, אין תורה. ועיקר התורה היא זו שנמסכת בליבו של אדם, וזהו יסוד שחוזר ונשנה במקומות רבים מאוד בכתבי ר' צדוק.

אמרו חז"ל (יומא עב, ב):

אמר ר' יונתן: מאי דכתיב (משלי יז, טז): 'למה זה מחיר ביד כסיל לקנות חכמה ולב אין', אוי להם לשונאיהן של תלמידי חכמים שעוסקין בתורה ואין בהן יראת שמים. מכריז ר' ינאי: חבל על דלית ליה דרתא, ותרעא לדרתיה עביד.

²⁶ מחשבות חרוץ עמ' 113-114.

²⁷ שם עמ' 116.

²⁸ שם עמ' 97.

ממימרות אלו שואב ר' צדוק את היסוד, שעיקרה של התורה היא זו שנבנית על רגשי הקודש שבליבו של אדם, והתורה ממלא את ליבו, והתורה שבעל פה שמתגלית במהלך הדורות היא ממה שנוטע הקב"ה בליבותיהם של חכמי ישראל. ר' צדוק מבאר את דברי ר' יונתן הנ"ל, שעל אף שהפסוק מדבר על הלב, **ולב אין**, כוונת הדברים היא ליראת שמים, שנקבעת בלב והיא התשתית לתורת אמת (ומבואר לעיל בעמל שיחה).

'התורה היא פועלת בלב האדם, כמו שאמרו ריש איכה רבתי: המאור שבה מחזיר למוטב. ועל שם כך נקרא תורה, אבל יש דברי תורה שהם מן השפה ולחוץ, כמו שאמרו בחלק (סנהדרין קו, ב) על דואג, ועל זה נאמר: 'למה זה מחיר ביד כסיל ולב אין' וזה נקרא פטטיא דאורייתא, דגם כן טבין להביא האדם לידי תורת אמת, כמו שאמרו, מתוך שלא לשמה בא לשמה כמו שכתבתי לעיל אות נ"ט, אם אין החטא גורם כבדואג, אבל העיקר הוא דברי תורה שנכנס ללב, ואיזה נכנס ללב, כאשר הוא צמא ומשתוקק מאד, כדרך שנאמר 'ואוכלה ויהי בפי כדבש למתוק', שהוא כענין 'ותורתך בתוך מעי', פירוש, נבלעה בכל האיברים, וכן איתא בתנא דבי אליהו זוטא פי"ד: 'אין דברי תורה נבלעים בלב האדם אלא מי שהוא עייף להם', והעייפות והצמאון הוא מצד החיסרון שמרגיש, שחסר בדבר ושצריך דברי תורה להשלימו, ועל זה אמרו (שבת לא, א): 'אי יראת ה' היא אוצרו אין, ואי לא, לא' פירוש, היראה הוא הרגשת החסרון, שמזה יגיע היראה, וכמו שנאמר (משלי כב, ד):

עקב ענוה יראת ה', והיא האוצר לקבל בה דברי תורה.²⁹

והאומר אין לו אלא תורה אף תורה אין לו, כמ"ש יבמות קט ב, ונאמר משלי יז טז: 'למה זה מחיר ביד כסיל לקנות חכמה ולב אין', כל שלב אין, אף על פי שידע דברי תורה נקרא כסיל, רק שמחיר בידו לקנות חכמה, כי אף חכמה אין בידו כל שאינו בלב, שזה כדרך שאמרו (סנהדרין קו ב) בדואג כל תורתו משפה ולחוץ, פירוש, שאין נבלע בלב כענין, ולרשע וגוי עלי פיך היינו בפה בלבד, ועיקר התורה רק שיהיה נבלע בלב, כמו שאמרו (בויקרא רבה ריש פ' יז) על פסוק 'מסילות בלבבם', 'דשבילין דאורייתא כבישין בלבהון', ובשוחר

²⁹ צדקת הצדיק אות קלג.

טוב קיט ז על פסוק 'בלבי צפנתי אמרתך', כל מי שדברי תורה בלבו אין יצר הרע שולט ונוגע בלבו.³⁰

סיום

במאמר זה העלינו בתמצית כמה גרגירים ממשנתו הרחבה של ר' צדוק בערכה העליון של מצוות תלמוד תורה בכל איש ישראל, דרך ההבחנה בין שלושת המגמות שבעמלו של האדם במהלך חייו, שכולן נצרכות, וכולן הן חלק מהתכלית האלוקית שבבריאת האדם, בצלם אלוקים ובתבניתו. תכליתו של האדם ומגמתו היא השלמת הבריאה, שכלולה ותיקונה. מימוש של תכלית זו היא על ידי (א) מצוות ומעשים טובים, (ב) עבודת הלב וקידושו, (ג) ועמלה של תורה.

סידורם ההדרגתי של ערכים אלו בדרך זו, כדרך הופעת אבותינו הקדושים, אברהם יצחק ויעקב, מקפל בתוכו את האמירה הגדולה, שאי אפשר לדלג על בנין הערכים הללו בסידורם זה, ו'כל האומר אין לו אלא תורה... אפילו תורה אין לו' (יבמות קט, ב).

ליצר אין שום שייכות...

'פעם אחת אמר השפת אמת זצ"ל לאברך: יצר הרע יודע להסתדר אפילו עם ספר 'חובת הלבבות', ועם כל חיבור אחר, פרט לגמרא. ליצר אין שום שייכות לגמרא!'

(מרבצי תורה בעולם החסידות ב, עמ' קג)

³⁰ רסיסי לילה אות יב.